

БОГОСЛОВСЬКІ ТА ФІЛОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ БІБЛІЙНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ СВЯТОГО АВГУСТИНА

Ігор Кондратишин

Дрогобицький університет, Дрогобич

Сенсом усього християнського життя Августина було прагнення збагнути вічну Істину та людську душу. Вічна Істина присутня в своїх творіннях, і цю Книгу життя треба вміти прочитати. Вона також промовляє зі сторінок Святого Письма в писаннях пророків. Для Августина Біблія – важливий місток до цього розуміння, а ще – велике натхнення, захоплення і, водночас, велика загадка. Що, зокрема, його надихало, захоплювало і дивувало, – то це простота мови, яка передає невичерпне багатство змісту. Щоб зрозуміти це щире Августинове подивування, вслухаймося в надзвичайно поетичні рядки з його «Сповіді»: «Як джерело, що струменями води, які його живлять, зрошує ширші простори і є багатшим у своєму річищі, ніж будь-який струмок, що випливає з нього і протікає через багато місць, так і розповіді того, хто провіщає Твої слова, з яких у майбутньому треба буде черпати стільки пояснень, викликає у кількох простих словах струмись прозорої правди, звідки кожен черпає собі до вподоби частину правди, скільки може, щоб згодом розвинути її в довгих словесних викрутасах»¹.

У цих словах можна відчутти не тільки захоплення, а й натяки на труднощі тлумачення Біблії. Св. Августин залишається і до сьогодні головною постаттю, коли йдеться про інтерпретацію Святого Письма. Безперечно, він не єдиний з Отців Церкви, для кого проблема пояснення священних Писань стала однією з центральних у творчості. Але тільки єпископ із Гіппона сформулював правила власної екзегетики, використовуючи теорію знаків.

До мовних засобів, мовних знаків Августин вдавався дуже часто, розробляючи найважливіші для себе богословські доктрини. Філологія

¹ Цит. за українським виданням: Св. Августин, *Сповідь* / перекл. Ю. Мушак, Київ: Основи 2008, XII, XXVII, 37.

ставала у пригоді тоді, коли він прагнув наблизитися до розуміння таїн Святої Трійці, Воплочення, і пояснював проблеми навчання та пізнання.

Парадоксально, але мовні знаки, які так допомагали в розвитку його богословських учень, Августин оцінював не дуже високо. Найяскравіше це видно у праці «Про вчителя» (*De Magistro*), де він оцінює знаки набагато нижче за речі: слова нічому не вчать, ми швидше визнаємо про знак за річчю, ніж річ за знаком, а єдиним Учителем, який дає пізнання, в підсумку є Христос².

Може виникнути доречне запитання: чому Августин, який так недооцінював мовні знаки в повсякденному спілкуванні людини з людиною, у пізнанні речей і навчанні інших, чому він, для того, щоб тлумачити Боже послання, вдався, серед іншого, до послуг *scientia signorum*? Можна виділити, принаймні, дві причини. Перша стосується суті мови, друга – його (Августина) заангажованості в мовні проблеми.

Після падіння людина перестала в душі спілкуватися зі своїм Творцем: людська гордіня, як вважає Доусон, перетворила ізоморфізм мови та думки в набір знаків³. І тепер вічний і незмінний Бог, з Якого все постало і Який усе створив, промовляє зі сторінок Письма через людські слова. Щоб зрозуміти правду Писань, доводиться її шукати у значеннях слів, якими ця Правда виражена. Інша справа: чи ці значення і є тією Правдою, тобто чи достатньо самих слів, щоб умістити науку трансцендентного Творця.

Цю проблему в «*De Doctrina Christiana*», «*Confessiones*» та деяких інших працях Августин розглядає у співвідношеннях «гріхопадіння–мова», «Біблія–знаки», «знаки–речі», «воля–знаки», «знаки–алегорія», «буквальне значення – переносне значення». Слова, знаки для Августинової герменевтики – чинники, за допомогою яких можна досягнути істинний зміст Біблії. Але чи цього достатньо для правильного розуміння, особливо, коли йдеться про двозначності Письма?

«*De Doctrina Christiana*», яку Августин писав протягом 30 років (пролог, дві книги і частину третьої написав, як припускають, у 396-397 рр., а решту третьої й четверту – в 426-427 рр.⁴), можна назвати під-

² Цит. за російським виданням: Бл. Августин, «Об Учителе» // його ж, *О бессмертии души*, Москва: АСТ 2004, 427.

³ D. Dawson, «Sign Theory, Allegorical Reading and the Motions of the Soul in *De doctrina Christiana*» // D. W. H. Arnold – P. Bright (ed.), *De Doctrina Christiana. A Classic of Western Culture*, Notre Dame – London: University of Notre Dame Press 1994, 130.

⁴ K. Pollman, «*De Doctrina Christiana*» // C. Mayer (ed.), *Augustinus-Lexicon*, vol. 2, Basel: Schwabe & Co. AG 1996-2002, 553.

ручником із біблійної герменевтики, що відповідає на поставлене запитання. Семіологи, філософи мови, філологи вбачають у ній відповідь, що стосується природи знака, зокрема мовного. Тодоров, наприклад, називає «*De Doctrina Christiana*» першою роботою з семіотики⁵; на думку Ебелінга, історично цей твір залишається найвпливовішою роботою з герменевтики⁶; а Еко дещо синтезує згадані погляди, заявляючи, що в книзі «Про християнську доктрину» Августин «розвиває те, що ми сьогодні назвали б текстуальною семіотикою і, звичайно, герменевтичною методологією»⁷.

Коли говорити про тлумачення Біблії в семіотичному контексті, а особливо в поєднанні з Августиною теорією пізнання, то можна зауважити певне протиріччя. З одного боку, текст Біблії Августин вважав довершеним твором, натхненим Святим Духом, без помилок і суперечностей⁸. З іншого – Біблія, все ж таки, – це текст, знаки. А словам, знакам Августин відводить скромну роль: вони нічому не вчать, ба їхнє значення міститься поза ними.

Виникає запитання: чи не став Августин заручником власної теорії з книги «Про вчителя», і чи не змушений він буде відійти від неї, коли йтиметься про Святе Письмо?

Початок першої книги «Про християнську доктрину» може наштовхнути на думку, що так воно і є. У другому розділі Августин заявляє, що «вся наука стосується або речей, або знаків, але *речі пізнають за допомогою знаків*»⁹. На перший погляд, таке твердження суперечить зазначеному висновку з роботи «Про вчителя», і це несподівано. Це дає підстави думати, що: 1) з часу появи цього твору Августинова епістемологічна і семантична теорії зазнали переосмислення; 2) для розуміння

⁵ Ц. Тодоров, *Теорії символу*, Москва: Дом интеллектуальной книги 1999, 40.

⁶ G. Ebeling, «Hermeneutik» // *Religion in Geschichte und Gegenwart*, Band II, Tübingen 1959, 249.

⁷ U. Eco, «L'epistola XIII e l'allegorismo medievale» // *Carte semiotiche* 1 (1984) 20. Далі він продовжує: «Текстуальна семіотика і сучасна герменевтика все ще рухаються вздовж головних ліній, накреслених Августином, навіть коли вони є секуляризованою семіотикою чи герменевтикою, навіть коли не визнають свого походження і навіть коли дивляться на поетичний текст світу як священний і сховище безконечної мудрості».

⁸ St. Augustine, *The First Catechetical Instruction (De Catechizandis Rudibus)* / trans. and annot. Rev. Joseph P. Christopher, New York: Newman Press 1946, 4, 8.

⁹ St. Augustine, *On Christian Doctrine* I, 2,2 (trans. D.W. Robertson, New Jersey: Prentice Hall, 1997). Лат.: «res per signa discuntur» (виділення курсивом моє – І. К.).

викладеної в Біблії християнської науки єпископ із Гіппона пропонує ще одну теорію, окрему для науки тлумачення Письма. Чи справді Августин змінив свій погляд за порівняно короткий час (книгу «Про християнську доктрину» віддаляє від книги «Про вчителя» 8 років) і захотів «реабілітувати» себе за применшення ролі мовних знаків у пізнанні речей?

Свою працю «Про вчителя» Августин починає з розгляду знаків, а у другій частині переходить до речей, які, як він доводить, набагато важливіші за знаки. У книзі «Про християнську доктрину» порядок зворотній: перший розділ присвячений речам, а три наступні – знакам.

Єпископ із Гіппона поділяє всі речі (*res*) на три види: 1) для користування (*uti*); 2) для задоволення (*frui*); 3) для користування і задоволення (*uti et frui*). Головне – їх не переплутати. Речі, якими треба користуватися, допомагають і підтримують нас у намаганні стати блаженними і причаститися до тих, що дають задоволення. Мовні знаки – це речі, призначені для користування. Таке ж призначення і речей, які виконують у Біблії роль знаків (дерево, камінь, віл). Знаки, слова Святого Письма ведуть нас до розуміння речей. Якщо ж ми прагнутимемо одержувати задоволення від речей, призначених для користування, то це перешкоджатиме нашому руху до блаженства і святості. Для кращого розуміння Августин наводить метафору подорожі: ми йдемо до рідного дому, бо тільки там ми щасливі і тільки цей дім для нас – задоволення. Але щоб добратися до нього, нам потрібні транспортні засоби. Якщо ж під час мандрівки нам починають подобатися і рух транспорту, і зручності, і приємності подорожі, то ми втішаємося речами, призначеними для користування, і цим віддаляємося й відчужуємося від нашого дому.

Той дім, той абсолютний *Res* (в однині і з великої букви), щоб черпати найвище задоволення, – це Бог. Всі інші речі, зокрема і знаки (бо знаки – це також речі) призначені для користування.

Незважаючи на тезу про пізнання речей за допомогою знаків, насправді нічого в позиції Августина не змінилося. І твердження про те, що «вся наука стосується або речей, або знаків, але речі пізнаються за допомогою знаків»¹⁰, аж ніяк не вивіщує знаки над речами. Августин і надалі свідомий недостатності мовних знаків, за якими, неначе в густому тумані, ховаються таїни Божої науки¹¹.

У книзі «Про християнську доктрину» Августин і далі сумнівається у можливостях слів, що з'являються і проминають у часі. Словесні знаки,

¹⁰ St. Augustine, *On Christ. Doctr.* I, 2,2.

¹¹ Там само, II, 6,7.

каже він, – запорука збереження і незмінності священних текстів. Але шукати сенс цього послання лише в них, чи навіть у реаліях, які вони позначають, – недостатньо.

Словесні знаки (Августин відносить їх до класу даних знаків, *signa data*) – особливі. Їхня відмінність від природних знаків – у тому, що вони інтенційно дані та мають яскраво виражену комунікативну спрямованість. Біблійні знаки, дані Богом і донесені до нас євангелистами, також належать до цього класу. На думку Августина, проблема в тому, що можуть бути декілька інтерпретацій слів пророків та їхніх намірів, і кожен із герменевтів доводитиме правильність свого трактування. Кому тоді вірити?

Єпископ із Гіппона пропонує вихід. Особливість його герменевтики – вона *не герменевтоцентрична* (коли інтерпретатор розповідає, що він зрозумів у тексті, і запевнює, що його думка єдино правильна). Такого герменевта єпископ порівнює з людиною, яка читає вголос для інших, тобто вимовляє слова, які вона впізнає. Кращий інтерпретатор подібний до наставника, який вчить читати. Він пояснює не те, як *він* розуміє книги Писання, а те, як їх *треба* розуміти. І тому слухач, який одержує від такого герменевта науку розуміння, вже не потребуватиме нікого для пояснення незрозумілих речень, як і людина, яка навчилася читати, знайшовши книгу, вже не шукатиме когось, хто вміє читати¹². І перший, і другий віддають те, що одержали. Але ж яка між ними різниця!

Також не допомагає прагнення зрозуміти думки й наміри апостолів. Сучасна герменевтика, починаючи від Шляермахера і продовжуючи Дільтаєм і Гадамером, традиційно прагне заглянути поза текст, щоб за ним побачити наміри автора. В Августина глибше бачення.

У «Сповіді» він розмірковує над значенням Мойсеєвих слів про «початок» та створення світу, і в цих роздумах виявляються його герменевтичні принципи. Для нього автор, його наміри – це не панацея для вирішення проблеми. Мойсей, написавши ці слова, каже Августин, відійшов у кращі світи і нема в кого про них запитати. Проте якби він був тут, продовжує філософ, то говорив би, очевидно, єврейською, і його мову не можна було б збагнути. Якби він сказав це латиною, то його зрозуміли б, але сумніви могли б залишитися. Отже, присутність автора ще не гарантує одержання відповіді для Августина. Бо він хоче знати не те, що *думав* Мойсей, коли писав ці рядки, а те, *що вклала в його слова вічна Правда* (*Confessiones* XI, 3,5).

¹² St. Augustine, *On Christ. Doctr.*, Prologue 9.

Єврейська мова Мойсея залишається незрозумілими знаками. Думки (наміри) пророка також не є джерелом справжнього значення Писання. Якщо слова Мойсея істинні, то це тільки тому, що він внутрішньо радився з вічною Істиною. Августин рекомендує, в чому і як треба шукати правдивий зміст Святого Письма: не в зовнішніх словах тексту, не в думках автора, а внутрішньо у своєму розумі, освітленому вічною Істиною.

Отже, слова, текст Біблії важливі, бо вони виражають Боже послання. Вони – запорука збереження і незмінності священних текстів. Однак пошуки сенсу цього послання лише в них, чи навіть у реаліях, які вони позначають, неминуче призвели б до різночитань. Наміри автора – це також ненадійний критерій, і причини цього ми вже згадували.

Але що ж тоді головне для правильного розуміння Біблії? Августин дає чітку відповідь: оскільки абсолютний *Res* – це Бог, то в контексті біблійної герменевтики справжнє розуміння – це дорога від зовнішнього (знаків) до найбільш внутрішнього, яке є Правдою і Любов'ю. Біблія – слово Бога, тож зміст і головне послання Святого Письма – це любов. *Любов є предметом, кінцевою метою і ключем до розуміння Біблії.* Весь її текст – слово Бога, любов, і свідчить він про любов. Головна функція Письма – і на цьому Августин неодноразово наголошує на сторінках «Про християнську доктрину» – його (Письма) здатність *провадити душу в любові до Бога і ближнього.* Якщо в душі читача Біблії такого руху не було, то це означає, що він не зрозумів прочитаного. Якщо ж читач (інтерпретатор) відчув цю любов, тобто зрозумів Писання, то відтак легше зможе збагнути незрозумілості й таїни Книги. Любов до Бога і ближнього – зміст Письма й, одночасно, те світло, яке допомагає розгледіти таїнственні місця в Біблії. Якщо ж не розуміти головної теми Біблії, то годі збагнути її суть, навіть якщо окремі місця пояснювати правильно. Краще, вважає Августин, неправильно потрактувати якесь висловлювання з Біблії, але при цьому бути всередині цієї любові, ніж правильно тлумачити, але її не мати. Той, хто помиляється, але помиляється з любов'ю, подібний до людини, яка вибрала неправильну дорогу, але, зрештою, таки прийде до потрібного їй поля¹³.

Через це суперечки інтерпретаторів, які перебувають *поза* Правдою, щодо розуміння Письма *не мають сенсу.* Августин звертається до свого уявного опонента-герменевта: «Якщо ми обидва бачимо, що сказане тобою правдиве, то де ж, питаю тебе, ми бачимо це? Цілком певно, що ні я не бачу цього в тобі, ні ти не бачиш у мені. Ми обидва бачимо це

¹³ St. Augustine, *On Christ. Doctr. III, 9,13.*

в незмінній Правді, яка стоїть понад нашим розумінням. Коли ж ми погоджуємося щодо цього світла Господа Бога нашого, то чому ж сперечаємося щодо думки нашого ближнього? Адже ми не можемо бачити її так, як бачимо незмінну Правду» (*Confessiones* XII, 25,35).

І Августин продовжує викладати свою герменевтику, роблячи це, як сказав М. Гайдеггер, у «величному стилі»¹⁴. На початку третьої книги «Про християнську доктрину» єпископ окреслює головні вимоги до інтерпретатора Біблії: щоб правильно пояснювати двозначності біблійних текстів, найперша вимога – страх Божий, і єдине бажання й намір – знайти Божу волю в Письмі. Герменевт повинен бути й вихованим у смиренності та побожності, щоб його не охопив дух суперництва. Крім цього, він має добре володіти мовами, щоб не зупинятися на незрозумілих словах і висловах, мати знання з природничих наук, оскільки Біблія повна посилянь на різні природні явища¹⁵.

Визначивши засадничі принципи біблійної герменевтики, Августин розвиває методологію, дедалі більше наближаючись до тексту. Чинить він це паралельно з філологічними поясненнями, які безпосередньо стосуються розуміння Писання і мали б полегшити зусилля герменевта. Так, із герменевтичного завдання філологічний контекст і мовні знаки не усунуто цілковито, а лише відсунуто на другий план.

Коли ж мова заходить про конкретні приклади інтерпретації Писань, Августин також чітко виокремлює подальші важливі принципи герменевтичної методології, які стосуються мовних знаків. Він поділяє їх на буквальні (*signa propria*) і переносні (*signa translata*), що дає йому змогу досягнути більшої чіткості у визначенні герменевтичних принципів. Перші відповідають цим знакам (які Августин виділяє на противагу природним) по суті, другі ж мають складнішу структуру: вони «є переносними, коли сама річ, що позначається буквальними знаками, використовується для позначення чогось іншого»¹⁶. І тут важливо не переплутати те й інше, бо сприйняття певних речей буквалью, а не як знаків інших речей, – згубне для правильного тлумачення релігійних текстів. «Нікчемним рабством духу» називає він «звичку приймати знаки за речі»¹⁷. Знаки – це також речі, але не кожна річ може бути знаком. З іншого боку, речі – це ті, які не використовуються для позначення інших

¹⁴ M. Heidegger, *Ontology. The Hermeneutics of Facticity*, Bloomington 1999, 8.

¹⁵ St. Augustine, *On Christ. Doctr.* III, 1,1.

¹⁶ Там само, II, 10,15.

¹⁷ Там само, III, 5,9.

речей. Дерево, камінь, худоба – речі, але дерево, що кинув Мойсей у воду, щоб вона не була гіркою (Вх 15:25), камінь, що його Яків поклав собі під голову (Бт 28:11), тварина, яку Авраам приніс у жертву замість свого сина (Бт 22:13) – це знаки.

Завдання герменевтики, на думку Августина, треба розпочинати з аналізу буквального значення писань, і тільки «те в божественному дискурсі, що в буквальному значенні не можна пов'язати з доброю мораллю чи справжньою вірою, треба сприймати як переносне значення»¹⁸.

Третя книга починається з аналізу труднощів розуміння, пов'язаних із наявністю іншого значення слів, ужитих у прямому значенні. Цю двозначність можуть спричинити формальні чинники – пунктуація, неправильний поділ слів, неточна вимова або інтонація¹⁹. У цьому контексті Августин пропонує такі важливі правила інтерпретації Біблії: «І коли приглянувшись ближче, ви все ще непевні, як треба поділити фрази або як їх вимовити, вам треба звернутися до верховенства віри, яку ви одержали зі зрозуміліших уривків Писання і від авторитету Церкви, що ми детально розглянули в першій книзі, коли говорили про *речі*. Але якщо обидва варіанти або навіть усі, якщо це багатозначність, не суперечать верховенству віри, тоді залишається звернутися до цілого контексту, до частин, що йдуть до і після двозначного уривку, помістивши його всередину між ними так, щоб побачити, яке з декількох можливих значень цей контекст вибере і дозволить йому увійти в себе»²⁰.

Тест на придатність різні прочитання Біблії проходять так: спочатку авторитет віри, авторитет Письма та Церкви і, насамкінець, реалії контексту за умови, що трактування «проходить» перші дві стадії. Якщо ж якийсь варіант не витримує першого або другого випробування, то його треба відкинути взагалі і навіть не розглядати контекстуально. Августин зразу ж наводить приклад – прочитання першого речення Прологу Євангелія від Йоана, що звучить так: «*In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum et Deus erat*». Це, вважає єпископ, єретичне розуміння, що має на меті дати інше значення фразі: «*Verbum hoc erat in principio apud Deum*», що, в підсумку, заперечує Божу природу Слова – таке прочитання необхідно відкинути згідно з верховенством віри²¹.

¹⁸ St. Augustine, *On Christ. Doctr.* III, 10,14.

¹⁹ Такі труднощі були нерідкісним явищем, оскільки за тодішньою традицією слова не відокремлювали одне від одного на письмі, і вже саме читання було інтерпретацією.

²⁰ St. Augustin, *On Christ. Doctr.* III, 2,2.

²¹ Там само, 2,3.

Якщо ж якесь слово витримує іспит двох перших стадій, то подальше уточнення його значення має здійснюватися за допомогою уривків, які зрозумів інтерпретатор, уривків, що йдуть до і після загадкового тексту.

Отже, Августинова герменевтика набуває трирівневої структури: знаки, внутрішні наміри автора і Правда. Особливість цієї герменевтики – вона *не герменевтоцентрична*, а *христоцентрична*: у ній речі стоять вище за знаки, дух – вище за букву, а теологія – вище за філологію.

Так знакова доктрина стає важливою і необхідною для герменевтичної теорії і практики. Коли Августин твердить, що християнська наука стосується або речей, або знаків, і речі пізнаються за допомогою знаків, то словосполученням «за допомогою» він визначає статус знака саме як допоміжного засобу. Науку й розуміння людина здобуває не *від* чи *зі* знаків, а лише за їх посередництвом. Слова – тільки тло, на якому розгортається справжнє розуміння. Текст – лише знак істинного змісту Писання, викарбуваного в серці автора (євангелиста), і він, цей текст, служить засобом для пробудження, віднайдення такого ж істинного змісту в серці читачів.

Це розумів і про це говорив ще ап. Павло – колишній книжник, що розкався: запука істинності тексту Писання – це люди, їхні серця, позаяк Дух Божий пише «не на камінних таблицях, а на тілесних таблицях серця» (2 Кр 3:2-3).